

Концепція раннього розвитку дітей у педагогічній спадщині Бориса Павловича і Олени Олексіївни Нікітіних

У статті висвітлюються провідні ідеї концепції раннього розвитку дітей у педагогічній спадщині Нікітіних.

In article it is shined leading ideas of the concept of early development of children in pedagogical heritage Nikitinuh.

Відродження сімейної культури в Україні неможливе без сучасного усвідомлення багатой спадщини попередніх епох, які досить чітко представлені в працях вітчизняних істориків, літераторів, педагогів.

В контексті дослідження питання розвитку теорії і практики виховання дітей в сім'ї за радянських часів в Україні викликає беззаперечний інтерес спадщина Бориса Павловича і Олени Олексіївни Нікітіних, педагогічні погляди, практика власних дітей дають можливість виокремити особливості виховання дітей у багатодітній родині 50-70-х років ХХ століття. В цей період особливості виховання дітей в сім'ї, його зміст, форми та методи визначалися рядом факторів, серед них:

- докорінні соціально-економічні, політичні, культурні та духовно-моральні перетворення суспільного життя, які сталися під впливом революції 1917 року;
- становлення нової соціалістичної сім'ї, заснованої на громадянському шлюбі, рівноправ'ї чоловіка та жінки у всіх сферах життєдіяльності, взаємної любові та спільності їх духовних і моральних інтересів, потреб, праці на благо сім'ї та суспільства;
- включення дитини до активної різноманітної діяльності та відносини, які формують всебічну розвинено особистість;

- орієнтація на розвиток педагогічної культури батьків та всього населення;

- цілісність характеру процесу сімейного виховання у відповідності до вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Серед основних завдань змісту сімейного виховання було формування у підростаючого покоління «нових» якостей особистості: любові до соціалістичної Батьківщини, свідомого ставлення до праці на благо соціалістичної Батьківщини, колективізму [1].

Враховуючи ці положення радянської педагогіки Нікітіни намагалися через власну практику, активну публіцистичну діяльність довести, що теорія і практика виховання взагалі, і сімейного виховання зокрема може і повинна стати «порадником» матерів і батьків. Виходячи із цього, вибудували свою систему виховання дітей в сім'ї.

На сьогодні їх педагогічна спадщина вивчена недостатньо. Мета нашої публікації – акцентувати увагу на актуальності положень і практики сімейного виховання, обґрунтованих Борисом Павловичем і Оленою Олексіївною Нікітініми.

Борис Павлович і Олена Олексіївна Нікітіни в 60-70-ті роки ХХ століття стали відомими як педагоги, багатодітні батьки, засновники виховної системи дітей у сім'ї, яку науковці, педагоги, практики назвали «системою раннього і різнобічного розвитку дітей».

Основні положення методики занять з дітьми, шляхи фізичного розвитку дітей і зміцнення їхнього здоров'я, стосунки в сім'ї, засоби соціалізації дітей Нікітіни висвітлили у книгах про виховання своїх дітей та онуків: «Правы ли вы?» (1963г.), «Мы и наши дети» (1979), «Ожидая малыша», «Первый день, первый год» (1978-1988 гг.), «Гипотеза возникновения и развития творческих способностей» (1969-1985 гг.), «Ступеньки творчества или развивающие игры» (1989 г.), «Мама или детский сад» (1990 г.). Практичний досвід Нікітіних висвітлювався на сторінках періодичних видань, на радіо і телебаченні як у Радянському союзі так і

закордоном. На думку вчених, педагогів і лікарів, їх система була нетрадиційною, незвичною, мала свої плюси і мінуси [4, 3-6; 3, 188-208; 7].

Про сім'ю Нікітіних вперше з'явилися відомості і про них заговорили наприкінці 50-х років ХХ ст. Жителі селища Болшева, що у Підмосков'ї були шоковані тим, як молоде подружжя виховує своїх дітей. Перш за все вражали прийоми фізичного закалювання (діти бігали босоніж по снігу). Також незвичним для оточуючих було виконання дітьми у ранньому віці складних гімнастичних вправ. Незвичність цієї системи була також у тому, що в три-чотири роки ці малюки успішно засвоювали читання і основи математики, з задоволенням гралися в укладенні батьком логічні ігри, а потім в школі навіть вивчали шкільні курси з випередженням.

Провідну ідею концепції розвитку творчих здібностей дітей Борис Павлович визначив наступним чином: “Можливості розвитку здібностей, досягнувши максимуму у “момент” дозрівання не залишаються незмінними. Якщо вони “не потрібні”, тобто відповідні здібності не розвиваються, не функціонують, тоді ці можливості починають втрачатися, деградувати – і тим скоріше, чим слабше їх функціонування. Це згасання можливостей до розвитку – беззворотній процес – БЗМЕРЗ” (беззворотне загострення можливостей ефективного розвитку здібностей) [3, 134-135].

Цей термінологічний вислів можна вважати провідним у педагогічній концепції раннього розвитку сім'ї Нікітіних.

Виходячи з цього вони досить рано залучали дітей до фізично-природних потреб, плавання, читання тощо. При цьому спиралися на те, що до таких дій дитину необхідно залучати, коли у неї з'явився до цього інтерес, і вона виявила певні здібності. При цьому наголошували, що особливо важливо не пропустити час появи інтересу, на конкретних прикладах доводили, що інтерес у дитини необхідно своєчасно розвивати. Так, уже в трьох місячному віці дитина протягує руки із ліжечка, міцно хапається за кожний предмет, що дають батьки, тому можливо уже в цей період привчати дитину триматися за перекладинку. Якщо уже в рік дитина цікавиться буквами, які вивчають старші брати і сестри, – то цій дитині Нікітіни

пропонують набір букв, який її зацікавить. Але, якщо, наприклад, незважаючи на поради лікарів, дідусів і бабусь у 3-4-ри місяці у дитини не виникає інтерес до твердої їжі, її не треба примушувати це робити, не потрібно прискорювати цей процес.

Також Нікітіни у своїй концепції раннього розвитку виходять із того, що не можна обмежувати розвиток дитини певними межами і приписами. Це і є однією із перших умов розвитку дитини у Нікітіних. Вільний рух складає основу розвитку як інтелектуального, так і фізичного. Отже, батьки мають виходити із того, що обмеження, (“манеж”), батьківський “страх” заважають розвитку, і навпаки, наприклад домашній спортивний комплекс допомагає.

Власний досвід сімейного виховання дав їм можливість обґрунтувати і інші правила виховання дітей. На наш погляд великої уваги заслуговує така проблема, як постійне прагнення батьків зробити за дітей те, що вони можуть зробити самі. На їх думку, кожен зайвий крок, зроблений дитиною самотійно тільки сприяє розвитку дитини, зміцнює у дитини впевненість і наполегливість у подальших діях. Тим більше, Нікітіни у своїх працях переконують, що кожна самотійна правильна дія сприяє розвитку творчості, активності, самотійності.

А творчість – запорука інтелектуального розвитку дитини. Через ряд прикладів, побутових ситуацій, (“як відчинити двері” коли є щось в руках тощо) вони доводять, що вихід із цих ситуацій є результат творчого підходу до прийняття рішення. Якщо ж батьки спішають розв’язати цю проблему замість дитини, то вони просто не дають можливість дитині самотійно рухатися крок за кроком вперед.

Аналіз праць Нікітіних свідчить, що вони були досить обізнані з методикою розвитку дітей, запропонованою М.Монтессорі. Можна в концепції Нікітіних і в методиці Монтессорі виокремити і спільну позицію – дорослі пасивно спостерігають за дитиною і делегують їй право “зробити це самотійно”. Відмінність цих методик полягає в тому, що наприклад, при розв’язанні інтелектуальних ігор за Нікітінами дитині не показуються зразки, попередньо не розглядається умова, як можна і необхідно це зробити. Дитина має від початку до кінця розв’язати цю задачу самотійно, пройти хоча і не легкий, довгий шлях, але

всі етапи виконати самостійно. Дорослі при цьому мають опікуватися тим, щоб завдання для цієї дитини було не зовсім легким і не зовсім складним. І таким чином певними “корекційними” позиціями спрямовує дитину на самостійне виконання завдання.

Вивчаючи концепцію раннього розвитку дітей, ми визначили на яких засадах будувалася їх система.

Перш за все в своїх працях Нікітіни доводять, що за традиційної системи виховання дітей в сім’ї дорослі члени родини (батьки) вибудовують взаємодію з молодшими або через зайву заорганізованість, чи навпаки – не звертають на дітей увагу (“зброшеність ребенка”). У першому випадку відбувається надмірний догляд, прагнення постійно організовувати дітей на заняття, навчання, залучення дітей до гри, читання тощо. Така ситуація призводить до того, що у дитини абсолютно відсутній час для самостійної діяльності. Друга ситуація призводить до того, що все спілкування батьків (дорослих членів родини) зводиться до елементарного догляду за нею: накормити, напоїти, покласти спати. Такий підхід веде до затримки у емоційному і психологічному розвитку.

В основі системи сімейного виховання Нікітіних перш за все лежить праця, природність, творчість, здоровий спосіб життя, виховання у гармонії з природою. Також Нікітіни у своїх працях обґрунтовують через практичний досвід, що батькам бажано не змушувати дитину щось робити примусово, а краще буде, коли вони будуть отримувати допомогу у розв’язанні складних життєвих і філософських проблем. Дорослі таким чином спрямовують дітей на корисну діяльність не випереджують їх у прагненні щось зробити самостійно, вступають з ними в діалог, в обговорення нагальних питань. Отже, головним завданням сімейного виховання, на думку Нікітіних, є максимальний розвиток творчих здібностей дитини і її підготовка до життя.

В своїх працях Нікітіни обґрунтували провідні форми і методи своєї концепції сімейного виховання, визначили їх як «основні принципи, якими ми керуємось».

По-перше: легка одежа, залучення дітей до спортивних занять, спортивний інтер’єр в домі: спортивні знаряддя входять у повсякденне життя дітей з перших

років її життя, ставали природнім середовищем і вони звикали до них і до заняття на них.

По-друге: свобода творчості дітей при заняттях. Ніяких спеціальних тренувань, уроків, спеціальних вправ. Діти займаються за обсягом часу скільки хочуть, поєднуючи спортивні заняття з іншими видами діяльності.

По-третє, батьківська турбота (інтерес, “неравнодушие”) до того, що і як у дітей виходить в процесі їх життєдіяльності, безпосередня участь дорослих у дитячих іграх, змаганнях, в цілому – у безпосередньому житті дітей [3, 131-132].

Нікітіни, виховуючи дітей, не ставили за мету якомога раніше залучити своїх малюків до різних видів діяльності і навчити їх всьому в досить стислий час. У процесі виховання власних дітей дійшли висновку, що раніше у них розвиваються ті складові інтелекту, для яких створено відповідні “випереджуючі” умови. Наприклад, дитина тільки починає розмовляти, а у неї серед іграшок уже з’являються: кубики з буквами; азбука, яку можна розрізати; букви із пластику і такі ж цифри.

Таким чином, Нікітіни переконливо доводять, що умови для розвитку здібностей до діяльності повинні сприяти цьому, тобто випереджувати цей процес. А відповідно, для раннього розвитку дитини необхідно створити конкретні умови. Стіни дитячої кімнати сім’ї Нікітіних були завішані корисними пізнавальними речами: карта земних півкуль, таблиці сотень і тисяч, друковані і рукописні букви, вимірювальні знаряддя, тощо. Особлива увага приділялась книгам.

Педагоги-новатори в своїх працях наголошували, що перші враження можуть доволіно викликати інтерес дитини до певної галузі знання, а також не виключали, що можуть навіть сприяти розвитку здібностей.

Також слід зазначити, що велику увагу Нікітіни приділяли, як спільній праці дітей з батьками, так і спільній діяльності братів і сестер. Така робота має декілька переваг: в цілому формується інтерес до праці і почуття необхідності працювати, діти засвоюють, що людина живе завдяки наполегливій праці. Наступна перевага колективної сімейної праці – формування інтересу до результатів праці кожного члена родини, допомога один одному. Особливо цінним на їх думку у спільній

сімейній праці є те, що працюючи разом, можна спілкуватися, розмірковувати, знаходити шляхи творчого розв'язання завдання.

Також у своїй системі Нікітіни виходили з того, що ніколи не треба робити за малюка те, що він може зробити сам, і не вирішувати за нього те, що він може розв'язати самостійно. Займаючись з дітьми, дорослі мають заохочувати, підтримувати творчість, не нав'язувати свою думку, не відстоювати без переконання власну позицію і не поспішити обов'язково передбачити помилку і прагнути її виправити за дитину, або миттєво вказати на неї. У випадку невдачі дорослі мають не докоряти дитині і не соромити її. За успіх необхідно обов'язково похвалити дитину, відзначити її успіхи, спрямувати на подальшу успішну дію. Головне, щоб дорослі не були байдужими до того, що і як роблять їх діти.

У своїй праці “Ми, наші діти і онуки” Нікітіни вводять досить об'ємне поняття, як “сорадование”, що за змістом відповідає положенню нагороди за знайдене рішення її спрямування до майбутніх досягнень, перемог, нового відкриття.

Борис Павлович і Олена Олексіївна Нікітіни – педагоги-новатори розробили досить цікаву систему розвивальних ігор яка була визнана радянською педагогікою, так як ця система сприяла ранньому розумовому розвитку дитини і формуванню творчої, активної, самостійної особистості [6].

Ця ігрова система цінна тим, що розрахована на спільну діяльність батьків і дітей. Тим більше, ці ігри можна використовувати з дітьми різного віку. Нікітіни показують, як можна на одному і тому матеріалі, наприклад, кубиках, розв'язати розвивальні задачі, як з дітьми від 1,5 р. так і до 7-ми років. Можна сказати, що ці ігри побудовані за висловом Нікітіна на принципі “сімейності” і є потужним розвивальним інструментом. Наступний принцип цих ігор – побудови і розв'язання задач від простого до складного. Задача, яку має розв'язати дитина, ускладнюється на кожному етапі гри. Саме це ускладнення і дає дитині втримати до неї інтерес, до її розв'язання, весь час іде поетапний процес підтримання такого процесу, що в свою чергу формує і розвиває пізнавальні психічні процеси. Нікітінські ігри і “головоломки” дають дитині у ранньому віці знання, стимулюють з самого маленького віку розвиток пізнавального інтересу.

Головною особливістю створеної системи розвивальних ігор є те, що:

- вони можуть стимулювати розвиток творчих здібностей з раннього дитинства;
- завдання в цих іграх завжди утворюють умови, за яких відбувається випереджувальний розвиток здібностей;
- постійне прагнення до самостійного розв'язання задач веде до найбільш успішного загального розвитку дитини;
- ігри Нікітіних досить різнопланові за своїм змістом і сприяють розвитку активності, самостійності, творчості [8, 44].

Також слід зазначити, що батьки, граючи з дітьми набувають навичок стриманого ставлення до дій дитини, вчаться створити ситуацію, коли малюк сам може розмірковувати і приймати відповідне рішення. А також батьки завдяки цим іграм привчаються до того, що дитина самостійно може виконувати дію, а не батьки будуть це робити за неї. Таким чином, ігри розроблені і практично перевірені на практиці виховання власних дітей, дали можливість Нікітіну реалізувати основні умови розвитку здібностей, при цьому ці різні ігри розвивають творчі сторони інтелекту дитини, різні інтелектуальні якості: увагу, пам'ять (особливо зорову), уміння знаходити залежність і закономірність. Також досить значне місце посідають ігри, які сприяють розвитку уміння класифікувати і систематизувати матеріал. Важливим на нашу думку є те, що певна група завдань привчає дитину до обґрунтування нових комбінацій, тобто створення нових комбінацій із предметів, деталей, елементів, що є у наявності. Також корисним для дітей в цих іграх є те, що вони вчаться знаходити помилки і недоліки, прорахунки. Через цю систему ігор у дітей розвивається просторова уява, уміння передбачити подальші дії для досягнення поставленої мети, щодо розв'язання завдань. Не викликає сумніву теза про те, що робота над такими задачами сприяє розвитку кмітливості, «винахідливості» в цілому характеризує дитину як особистість з творчим характером мислення [6, 20-21].

Проаналізувавши ігри Нікітіних, методику їх реалізації, форми та прийоми роботи з дітьми у колі сім'ї, ми дійшли висновку, що в більшості своїй вони

спрямовані на розвиток образного і логічного мислення. При цьому слід зазначити, що не зважаючи на їх педагогічну цінність і значущість, вони не можуть використовуватися як єдиний педагогічний посібник для розвитку дитини. Адже, на наш погляд, буде краще, якщо батьки будуть використовувати і інші методики які сприяють розв'язанню проблеми всебічного розвитку маленької особистості.

Нікітіни, оцінюючи свою систему з позиції свободи вибору вважають, що її реалізація сприяла вирішенню проблем перенавантаження дитини; формувала постійний інтерес до необхідних і корисних справ, розвивала творчо, поєднувала завдання фізичного, розумового і морального виховання. Як провідне завдання сімейного виховання ними визначено – становлення людських стосунків на засадах гуманізму, демократизму, співпраці, співтворчості. Олена Олексіївна Нікітіна була переконана в тому, що, наприклад успішне життя дитини в школі залежить не тільки від фізичного і розумового розвитку дитини, а й від того, якою вона буде в цьому дитячому колективі, від того, як вона буде спілкуватися з однолітками, як буде відгукуватися на їх питання і поради, чи залишиться вона сама собою за певних життєвих складних ситуацій. Все це в більшості своїй залежить, чи отримала вона такий досвід спілкування до школи в сім'ї, чи мала можливість навчитися підтримувати і розуміти інших, відстоювати свою позицію, тощо [3, 165].

Багатодітна сім'я Нікітіних допомагала дітям, створювала умови, коли всі члени родини – дорослі і діти знаходяться в самих різних зв'язках - допомоги, піклування, відстоювання, усі члени родини діяли на основі взаємоповаги, взаємопідтримки. Все це і сприяло формуванню ціннісної основи їх розвитку.

Нікітіни були глибоко переконані, що саме батьки повинні з повною відповідальністю покласти на себе головні завдання про виховання і здоров'я дітей.

В цілому слід зазначити, в 1960-1970 роках Нікітіни на практиці заклали нові основи батьківської педагогіки, які використовуються і сьогодні. Багато із того, на чому базується система сімейного виховання Нікітіних, зараз не удається ні новою, ні надзвичайно оригінальною. Але тоді, коли їх діти тільки-но підростали, а методика викликала інтерес, про їх сім'ю знімалися телевізійні передачі, було написано багато статей в педагогічних журналах, на сторінках газет, зокрема

«Літературної газети», їх практику вивчали лікарі і психологи. Оцінки роботи були різні, окремі публікації носили критичний характер. Така ситуація, на нашу думку, склалася тому, що Нікітіни у своїй виховній системі використовували власні методи і підходи, часто відмовляючись від загальноприйнятих у педагогіці положень щодо сімейного виховання.

Також ми відзначаємо, що незважаючи на колосальну зайнятість сімейними справами Нікітіни знаходили час і можливості для великої публіцистичної праці, вони узагальнили свій практичний досвід, висловили своє бачення подальшого розвитку сімейного виховання, окреслили шляхи розв'язання проблем дошкільної освіти і виховання.

На наш погляд, система виховання дітей у сім'ї Нікітіних вимагає подальшого наукового вивчення і розумного використання в умовах сьогодення.

Список літератури:

1. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450с. – (Вища освіта ХХІ століття).
2. Нікітіна Л.О. Мати та дитячий садок: Кн. для вихователів дит. саду та батьків. – М.: Просвіта, 1990. – 93 с.
3. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.А. Ми, наші діти та онуки. – 3-е вид. доп. – М.: Мол. гвардія, 1989. – 303 с.
4. Нікітін Б. П., Нікітіна Л.О. Ми та наші діти / Пер. з рос. А. М. Лук'янець.– К.: Молодь, 1989. - 240 с.
5. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.А. Резерви здоров'я наших дітей. – М.: Фізкультура і спорт, 1990. – 221 с.
6. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.А. Сходинки творчості або розвиваючі ігри. – 3-е вид., доп. – М.: Просвіта, 1989. – 160с.
7. Снігирева Т. Осторожно дети. Литературная газета, 14 января 1970 г. - №3. - С.13.
8. Слюсаренко Н.В. Развитие творчих здібностей учнів 5-9 класів на уроках обслуговуючої праці засобами ігрової діяльності: Навчально-методичний посібник. – Херсон, 2002. – 148с.

